

**COMPLEXE HAMANGIA DIN SITUL
TECHIRGHIOL DEALUL MINERVA – PALODA.
CERCETĂRI ARHEOLOGICE PREVENTIVE 2020
(RAPORT PRELIMINAR)**

**Valentina VOINEA*, Constantin BĂJENARU*
Marius LASCU*, Cătălin NOPCEA*
Adrian IRIMIA*, Manuela MĂIȚĂ*
Alin GHEORGHE***

Cuvinte-cheie: *Techirghiol, faza Hamangia IV, gropi rituale*

Keywords: *Techirghiol, Hamangia IV phase, ritual pits*

Rezumat: *Domeniul arheologiei preventive a oferit, în ultimele decenii, posibilitatea unor săpături arheologice de mare amploare și, implicit, șansa studierii siturilor pe mari suprafețe. Locuirea Hamangia din punctul Techirghiol – Dealul Minerva a fost semnalată cu mult timp în urmă de D. Galbenu, cea care a condus aici săpături de salvare în perioada 1959 - 1962, publicate în raportul preliminar din 1962. Construirea unui complex balnear pe panta de sud-est a colinei (investitor SC. Paloda), a prilejuit efectuarea unor săpături preventive pe o suprafață de cca. 5.000 mp și*

---

*Valentina VOINEA: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: vialia_rahela@yahoo.com.

*Constantin BĂJENARU: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: cosbajenaru@gmail.com.

*Marius LASCU: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: lascumariusflorin@yahoo.com.

*Cătălin NOPCEA: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: nopceacatalin@yahoo.com.

*Adrian IRIMIA (masterand): Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” Constanța; e-mail: irimiaadriandaniel@gmail.com.

*Manuela MĂIȚĂ: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: maitamanuela@yahoo.com.

*Alin GHEORGHE (doctorand): Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București; e-mail: gheorghe_alin90@yahoo.com.

identificarea a 181 de complexe arheologice – atribuite culturii Hamangia, perioadelor romană timpurie, târzie și epocii moderne. Studiarea celor peste 150 de complexe Hamangia a completat cu mult imaginea ultimei faze a acestei culturi (Hamangia IV), cunoscută anterior, în România, doar prin sondaje și descoperiri fortuite (Techirghiol, Mangalia).

Abstract: *The field of preventive archaeology has provided, in the last decades, the possibility of certain large-scale archaeological excavations and, implicitly, the chance of studying the sites on large areas. The settlement of Hamangia from Techirghiol Dealul Minerva - Paloda site was reported a long time ago by D. Galbenu, the one who led the salvation excavations here during the period 1959 - 1962, published in the preliminary report from 1962. The construction of a Spa Complex on the southeast slope of the knoll (investor SC. Paloda), occasioned the performance of preventive excavations on an area of approx. 5.000 sqm and the identification of 181 archaeological complexes - attributed to the Hamangia Culture, until the Early and Late Roman periods and the Modern Age. The study of the over 150 Hamangia complexes has brought invaluable contribution regarding the whole image of eth last phase of this culture, previously known in Romania, only through surveys and fortuitous discoveries (Techirghiol, Mangalia).*

1. Istoricul cercetărilor

În perioada februarie – august 2020, specialiști de la Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța au efectuat o cercetare arheologică preventivă pe terenul fostului Parc Oituz din orașul Techirghiol, unde beneficiarul SC Paloda construiește, în prezent, un centru de cazare și tratament¹. Terenul este situat în partea de est a orașului Techirghiol, la o distanță de aproximativ 50 m spre nord de malul Lacului Techirghiol, în extremitatea de sud-est a sitului arheologic Techirghiol – Dealul Minerva (Fig. 2).

Primele mențiuni despre acest sit au fost făcute de H. Slobozianu în anul 1959, cu ocazia cercetărilor de teren întreprinse în jurul lacurilor Techirghiol și Agigea. a precizat cum, la câteva luni după efectuarea unor lucrări de canalizare de-a lungul Bulevardului Eroilor „pe o distanță cam de 300 de metri” (1956), a recuperat o cantitate considerabilă de ceramică neolitică, getică și romană; fragmente ceramice au fost semnalate și în jurul clădirilor construite în aceeași perioadă, în partea de nord a bulevardului². Pe baza acestor descoperiri și a unor informații mai vechi cu privire la inscripții și basoreliefuri descoperite în raza orașului Techirghiol³, H. Slobozianu a ajuns la următoarea concluzie: „Această așezare datează din epoca neolitică, continuând în Latène. Orientându-ne după friza

¹ La lucrări au participat studenta Georgiana Done și masteranzii Ioana Rusu, Ștefan Palamiuc și Andreea Preda de la Facultatea de Istorie și Științe Politice, Universitatea „Ovidius” Constanța.

² SLOBOZIANU 1959, p. 741.

³ H. Slobozianu a făcut referire la monumente antice provenind din orașul Techirghiol - două inscripții (în lb. latină și în lb. greacă) semnalate de V. Pârvan, o inscripție (în limba greacă) publicată de R. Vulpe și un fragment de friză menționat de R. Florescu (SLOBOZIANU 1959, p. 740 – 741).

menționată mai sus și după inscripția grecească, putem presupune că așezarea a continuat în epoca elenistică, iar urmele numeroase din epocă imperială romană arată că în acea vreme era locuită de o populație densă.”⁴

După publicarea periegezei, situl a fost grav afectat de lucrări edilitare și de o carieră de lut. Săpăturile arheologice de salvare publicate de un colectiv științific format din D. Galbenu, E. Comșa și A. Aricescu (1962), au permis identificarea stratigrafiei sitului și salvarea unor complexe arheologice, parțial afectate de extracțiile de lut. Depunerea arheologică de aproximativ 1,50 m se prezenta astfel: „Stratul inferior, conținând materiale din epoca neolitică și stratul superior, din epoca imperială romană. Fiecare din cele două straturi de cultură a fost subîmpărțit în două niveluri.”⁵

Din raportul preliminar reținem următoarele detalii: în stratul Hamangia, cu o grosime de aproximativ 0,50 m, au fost descoperite 21 de gropi. În suprafața cercetată de circa 130 m² nu s-au delimitat construcții. Autorii cercetării au explicat lipsa locuințelor *in situ* prin distrugerile nivelului de locuire Hamangia provocate de intervențiile antropice contemporane. Definirea sitului drept așezare și implicit existența unor construcții – locuințe cu pereții văruiți, s-a bazat pe dovezi indirecte, respectiv descoperirea unor bucăți de chirpici ars într-o groapă:

„Resturile cercetate au aparținut unei locuințe, dar după ce aceasta a fost distrusă prin foc, bucățile de lipitură arsă rezultate au fost adunate și aruncate într-o groapă de formă rotundă.” „Pe unele bucăți de lipitură arsă se păstrează porțiuni de lipitură cu urme de culoare albă sau gălbuie.”⁶

Vetrele au fost documentate doar pe baza unor „bucăți” apărute „printre materialele scoase din umplutura gropilor”⁷. O informație lacunară găsim în partea finală a raportului: „În cuprinsul așezării de la Techirghiol a fost descoperit și un cuptor simplu de olărie”⁸.

Numeroasele supravegheri arheologice (între anii 2004 - 2006) și cercetări de teren efectuate pentru studiului istoric - PUG Techirghiol (2011, actualizat în 2018) au confirmat observațiile anterioare, fiind identificate urme de locuire greco-romană și medievală timpurie în zona de nord-est a localității, ce suprapun în mare parte binecunoscuta așezare eneolitică din punctul Dealul Minerva.

La începutul anului 2019 a fost realizată o cercetare arheologică preventivă pe un teren aflat la circa 80 m NV de parcul Oituz (str. Costache Negri, nr. 3); aici s-au conturat structuri de locuire romane și gropi Hamangia. În luna noiembrie 2019 a urmat o nouă cercetare pe o proprietate aflată în imediata apropiere – str. Minerva, nr. 6; în suprafața cercetată s-au identificat două niveluri de locuire romane, cu descoperiri care ar putea indica prezența în apropiere a unor edificii de cult (sec. II-III p.Chr.), urme slabe din perioadă eneolitică și o necropolă din perioada medievală târzie.

⁴ SLOBOZIANU 1959, p. 741.

⁵ COMȘA, GALBENU & ARICESCU 1962, p. 166.

⁶ COMȘA, GALBENU & ARICESCU 1962, p. 166.

⁷ COMȘA, GALBENU & ARICESCU 1962, p. 166.

⁸ COMȘA, GALBENU & ARICESCU 1962, p. 170.

2. Descrierea contextului arheologic

Cercetarea arheologică s-a efectuat pe amprenta la sol a fundațiilor proiectate pentru viitorul sanatoriu, prin decaparea cu mijloace mecanice și răzuiri manuale succesive, până la o cota la care s-au conturat complexe arheologice (aproximativ - 1,00 m sub nivelul actual în partea de nord și de vest, circa - 0,50 m în partea de est și de sud).

Pe profilul magistral de nord a fost surprinsă următoarea succesiune stratigrafică, de sus în jos:

- strat superficial de depuneri moderne, discontinuu (grosime medie 0,10 - 0,20 m);
- strat vegetal post-antic, alterat de intruziuni moderne (circa 0,20 - 0,30 m);
- strat de cultură romană (în colțul de nord-vest al suprafeței studiate, în legătură cu complexele C. 46 și C. 31);
- strat de pietre mici și mijlocii, în zona de nord-vest a săpăturii, aparținând culturii Hamangia;
- pământ brun-gălbui steril (grosime medie 0,20 m);
- pământ galben viu (loess), surprins la adâncimi cuprinse între 0,50 - 1,00 m, sub nivelul actual.

În suprafața cercetată au fost identificate 181 de complexe arheologice, încadrate cronologic astfel: 148 complexe datate în eneolitic (Hamangia), 19 complexe din epocă romană timpurie, o groapă datată în perioadă romană târzie (sec. IV-V p.Chr.) și 13 complexe din perioadă modernă – contemporană (**Fig. 1**).

Pe lângă complexele neolitice și romane identificate, au existat în perioada modernă multiple intervenții antropice, indicate prin gropi de împrumut (GM. 1 și GM. 2), gropi cu destinație incertă (umplute cu resturi menajere), tranșee din Primul Război Mondial, un șanț săpat pentru o conductă de apă.

Complexele din epoca romană timpurie se încadrează majoritar în secolul al II-lea p.Chr. și par să fie situate la marginea de sud-est a așezării din punctul Dealul Minerva. Șanțul C. 181 poate fi interpretat deocamdată ca o linie de demarcație a acestei limite. Tipurile de complexe predominante sunt structurile adâncite în pământ (bordeie sau locuințe semiadâncite susținute de pari), precum și gropile de provizii. Două gropi de dimensiuni foarte mari au fost identificate în partea de nord și de sud a suprafeței cercetate, cu o umplutură aproape identică, care denotă utilizarea lor ca gropi de împrumut pentru extracția lutului.

3. Complexe arheologice Hamangia

Complexele Hamangia sunt majoritare, dispuse pe toată suprafața cercetată, cele mai multe gropi, grupate câte două sau trei (notate A, B, C). În suprafața cercetată nu au fost identificate structuri de locuire, pereți *in situ* sau gropi de bârne sau pari. Singurele elemente constructive se rezumă la bucăți de pereți din chirpici foarte bine ars, dispuse ordonat (nu aruncate) ca în cazul complexului C. 23, de mari dimensiuni, având contur neregulat. Prezența vetrelor în gropi, atât în poziție primară cât și secundară (plăcuțe de vatră antrenate în stratul de umplutură), nu se asociază unor structuri de locuire. În gropile de mari dimensiuni C. 33 (2,50 x 1,80 m) și C. 85 (3,40 x 2,70 m), pe o coloană stratigrafică de peste 3 m, respectiv 2,50 m s-au delimitat mai multe unități stratigrafice,

printre care și vetre cu plăcuțe de vatră arse superficial, amenajate pe un pat de lut sau de pietriș fin (Fig. 8).

După formă și dimensiuni se disting mai multe tipuri de gropi. Cele mai numeroase sunt gropile relativ circulare, de dimensiuni mici și medii, adesea cu o treaptă și pereți tip „clopot” (C. 21, C. 22, C. 50, C. 60, C. 61, C. 83, C. 84, C. 96, C. 98, C. 101, C. 102, C. 106, C. 107, C. 110, C. 172). Adâcimile lor variază, unele ajungând până la 2,80 m (C. 21), 3 m (C. 50). O situație specială a apărut în groapa de formă circulară C. 172 cu inventar foarte bogat, situată în extremitatea de est a zonei cercetate; prevăzută cu trepte și având peretele „clopotit” pe partea de sud, groapa a fost săpată până la stâncă, ajungându-se la cea mai mare adâncime de 3,95 m. În gropile cu adâncime mare, remarcăm apariția unor blocuri de piatră în umplutură (C. 21, C. 50, C. 101, C. 172).

În categoria gropilor relativ ovale se disting cele care au avut amenajare de piatră. Delimitate ovale în momentul conturării, aceste gropi au fost amenajate în mai multe etape: inițial au fost săpate gropi circulare, cu o adâncime de peste 1,50 m (de la nivelul de călcare eneolitic); după depunerea ofrandelor, acestea au fost acoperite cu sediment și cu un strat de blocuri din piatră - C. 13A (Fig. 3), C. 27A, C. 123A (Fig. 6), C. 124A. Intervențiile ulterioare sub forma unor mici alveolări au dus la extinderea pe o latură a gropilor, dându-le o formă ovală.

Cea de-a treia categorie de gropi – cu aspect neregulat, alungite, de dimensiuni medii și mari, păstrează uneori amprente mai multor alveolări (de exemplu C. 134 cu alveolările C. 134A (Fig. 7/1) – C. 134B, C. 135D); uneori cu 1 – 2 trepte și pereți „clopotiți” – C. 33 (Fig. 8), C.37, C. 42, C.44, adesea aceste gropi au fost grupate câte două sau trei, întretăindu-se mai mult sau mai puțin, ajungând să aibă conturul general sub forma cifrei 8, - C. 37, C. 43, C.59, C.150.

Analiza preliminară a inventarului arheologic descoperit în aceste complexe Hamangia ne permite diferențierea a cel puțin patru categorii de gropi:

- gropi cu ofrande de animale – bucranii, coarne: C. 21 (Fig. 5), C. 27A, C. 123 A (Fig. 6);
- gropi cu inventar foarte bogat – C. 13 A (Fig. 3) și C. 172 (Fig. 4);
- gropi cu vetre amenajate în interior, pluristratificate: C. 33 (Fig. 8), C. 85 (Fig. 9);
- gropi cu inventar eterogen: – ceramică (îndeosebi vase de servit – pahare, cupe, boluri), râșnițe, o cantitate foarte mare de material osteologic: C. 25A (Fig. 7/2-3), C. 37, C. 41, C. 42, C. 44, C. 45, C. 134A (Fig. 7/1).

4. Materialul arheologic

Ceramica constituie categoria de material arheologic cea mai numeroasă, fiind prezentă în toate gropile, alături de materialul osteologic. În cele mai multe situri aparținând culturii Hamangia, vasele întregibile sunt foarte rare, materialul ceramic fiind fragmentar, prezentând deseori un aspect rulat (erodat de ploii, zăpadă). La Techirghiol Dealul Minerva – Paloda, multe recipiente depuse în gropi s-au spart *in situ*, fie datorită presiunii solului, fie intenționat în cadrul unui ritual. Starea de conservare, relativ bună, a recipientelor permite identificarea mai multor tipuri de forme, o caracteristică a acestui lot ceramic constituind-o varietatea tipologică. Numeroase vase prezintă urme de ardere secundară, unele fiind arse pe loc (de exemplu în gropile C. 13A, C.101), altele în afara gropilor (C. 172).

Calitatea pastei variază în funcție de utilitatea și dimensiunile recipientelor; se pot distinge două categorii de pastă. Pentru vasele de servit - pahare, cupe, boluri, castroane de dimensiuni medii - predomină pasta de foarte bună calitate, cu degresant nisip, acoperită cu o angobă fină, lucioasă, cu aspect metalic. Alături de slipul de culoare neagră, specific, culturii Hamangia, remarcăm folosirea celui de culoare bej - maronie, întâlnit și în mediile culturale Boian și Sava. În cazul recipientelor închise, destinate depozitării sau transportului de alimente - de tipul vaselor „*pithoi*” sau al recipientelor tronconice și bitronconice, decorate cu barbotină organizată în benzi verticale și oblice, cu brâu alveolar - pasta conține degresant cu o granulație mai mare: nisip, pietricele de mici dimensiuni, rareori chamotă. Angoba păstrează același aspect „metalic”; uneori, arderea incompletă și grosimea mai mare a peretelui determină deseori desprinderea peliculei lucioase.

Cele două grupe de pastă corespund tipurilor de modelaj și ardere. Vasele de servit din pastă de bună calitate, cu pereți subțiri, au fost, cel mai adesea, modelate simetric și arse complet. Există și excepții precum în cazul unei cupe cu picior din pastă de bună calitate, cu profil asimetric în partea superioară (Fig. 10/2). Recipientele de dimensiuni mari, cu pereți groși, având ca degresant pietricele, prezintă asimetrii, mai ales ale părții superioare; arderea incompletă determină exfolierea și fragmentarea. Ampretele de împletituri păstrate pe fundul unor vase de dimensiuni medii și mari sugerează folosirea unor dispozitive de modelat; rogojina dispusă între boțul de lut și dispozitiv, prin presiunea din timpul modelajului, se imprima în negativ pe fundul vasului⁹. Paharele, cupele, fructierele și castroanele arse uniform, cu pereții subțiri trădează o ardere într-un spațiu special amenajat. De altfel, în raportul publicat în 1962 se menționează: „În cuprinsul așezării de la Techirghiol (*Minerva*) a fost descoperit și un cuptor simplu de olărie.”¹⁰

Dintre formele frecvente în faza „clasică” (Hamangia III), prezente și în situl Techirghiol Dealul *Minerva* – *Paloda*, amintim: străchini cu marginea superioară larg evazată (Fig. 12/3, 4), pahare cilindrice, ușor evazate în partea superioară (Fig. 13/1-4), vase tronconice cu marginea superioară marcată printr-o bandă lustruită, ușor înclinată spre interior, pansa acoperită cu barbotină organizată în benzi verticale, vase cilindrice de dimensiuni medii cu marginea evazată, asemănătoare unor cratere (Fig. 12/1).¹¹ Repertoriul formelor se îmbogățește cu tipuri noi; astfel, în categoria vaselor de servit apar fructierele cu picior înalt, gol în interior (Fig. 10/3), cupele cu picior cilindric (Fig. 10/2) sau ușor tronconic (Fig. 10/1). Aceste piese ceramice impresionează prin eleganța profilului, finețea angobei și meticulozitatea execuției decorului. Producerea lor presupunea existența unor olari specializați care să cunoască tehnici perfecționate de modelaj, ardere și decorare. Descoperite inițial în contexte funerare (necropola Durankulak)¹², cupele și fructierele cu picior înalt au apărut și în nivelurile Hamangia IV din așezările de la Durankulak „*Insula Mare*”, Suvorovo *Korjiata*, fiind încadrate în categoria ceramicii de lux¹³.

⁹ VOINEA 2005, p. 31.

¹⁰ COMȘA, GALBENU & ARICESCU 1962, p. 170.

¹¹ VOINEA & NEAGU 2006, p. 13-15.

¹² TODOROVA 2002a, fig. 113/ p. 98; fig. 123 – 1/ p. 107.

¹³ SLAVCHEV 2004, p. 25-34; TODOROVA 2002a, p. 81-116.

Castroanele cu partea superioară ușor înclinată spre interior, cu umăr bombat și linia diametrului maxim marcată (Fig. 11/1, 2; 12/2), bolurile (Fig. 11/4), vasele bitronconice cu marginea îngustă, ușor evazată, pansa bombată decorată cu pliseuri (Fig. 11/3) trădează influența culturii Boian.

În categoria vaselor de depozitare își fac apariția alte forme de origine sudică. Vasul tip *pithos* depus în groapa C. 172, cu pansa bombată, profil bitronconic și gât cilindric, acoperit cu un capac tip „căciulă”, constituie o altă formă străină tradiției Hamangia (Fig. 14/3). Acest vas, alte două capace „căciulă” din complexul C. 13A (Fig. 14/1), precum și fragmentul de capac prosopomorf din complexul C. 23 (Fig. 14/2) își găsesc cele mai bune analogii în necropola de la Durankulak¹⁴. Originea formei trebuie căutată în vecinătatea sudică, în teritoriul ocupat de comunitățile Sava, primele recipiente similare fiind atestate în tell-ul eponim.¹⁵

În urma analizei preliminare a ceramicii din punctul Techirghiol Dealul Minerva – Paloda, imaginea generală privind decorarea ceramicii Hamangia s-a îmbogățit semnificativ. Imprimarea, o tehnică de decorare specifică culturii, apare în acest lot ceramic perfecționată, impresionând prin detalii; dispunerea șirurilor de pătrățele, foarte fine, în benzi verticale, incrustate cu pastă albă, depășește tradiția Hamangia (impresiunile unghiulare și triunghiulare, deseori asimetrice). „S”-urile unghiulare, benzile verticale formate din șiruri de impresiuni foarte fine le întâlnim pe ceramica de tip Sava și Marica (Fig. 19). Alături de decorul imprimat, olarii au experimentat pictura „crudă” - tricromă, în nuanțe de roșu, alb și negru (Fig. 20). Pliseurile sunt utilizate rareori pentru decorarea vaselor de servit – pahare, castroane de dimensiuni mici. În categoria recipientelor decorate cu incizii încadrăm un capac prosopomorf fragmentar (Fig. 14/2). Chipul a fost reprezentat schematic, cu detalii, însă, suficient de sugestive – incizii adânci și benzi în relief marchează ochii, nasul și barba. Prezentă îndeosebi pe vase de dimensiuni mari, această tehnică de decorare a fost importată din mediul cultural Sava. Barbotina acoperă pansa vaselor de depozitare de dimensiuni medii și mari, fiind asociată cu butoni și brâu alveolar; marginea superioară a fost lustruită îngrijit.

Din fragmente ceramice au fost tăiate fusaiole discoidale. Categoria așanumitelor strecurători este reprezentată de un fragment semisferic cu pereții perforați și un orificiu mai mare dispus în centrul calotei.

În cadrul industriei litice predomină lustruitoarele, cutele, percutoarele și râșnițele, cele mai multe fragmentare, tăiate din blocuri de calcar, albiate pe una din fețe sau cu un „umbo” în partea centrală. Tot din calcar s-au confecționat o greutate tronconică (Fig. 16/4) și un topor – „ciocan” (Fig. 16/1). În complexe cu inventar foarte bogat au apărut toporașe de tip *calapod* (Fig. 16/3), topoare trapezoidale de mari dimensiuni, cu marginile rotunjite și dălțițe (Fig 16/2).

Spre deosebire de alte situri Hamangia bogate în microlite de silex¹⁶, la Techirghiol Dealul Minerva - Paloda s-au descoperit doar câteva microlite, lame, burine și gratoare, cele mai multe în stare fragmentară. Majoritatea provin din groapa rituală C. 13A: microlite, lame, gratoare tăiate din silex de culoare bej și

¹⁴ TODOROVA 2002b, Tabl. 17/18.

¹⁵ TODOROVA 1979, p. 39-40.

¹⁶ VOINEA & NEAGU 2008, p. 12, fig. 11, 12.

neagră (Fig. 15). Remarcăm preponderența lamelor de silex bej de dimensiuni, asemănătoare celor din areal Boian.

Industria materialului dur de origine animală este slab reprezentată. Din categoria uneltelor amintim: mânere de corn și os, dălțițe și împungătoare de os (Fig. 17/2, 3), vârfuri de corn (Fig. 17/1). Armele sunt reprezentate doar de un vârf de săgeată (Fig. 18/2) și trei sceptre de corn. Dintre ele doar unul s-a păstrat în întregime, fiind depus în zona centrală a complexului cu cel mai bogat inventar C. 13A (Fig. 18/5). O piesă nedeterminată, prevăzută cu o perforație, a fost tăiată din carapace de broască țestoasă (Fig. 18/3). Podoabele sunt reduse numeric: un fragment de inel din os, un fragment de brățară din *Glycymeris*, o valvă de *Cardium* perforată și o mărgea tăiată dintr-un os foarte subțire (Fig. 18/1). Comparativ cu lotul de la Cheia în care predomină împungătoarele de dimensiuni mici și acele (unele prevăzute cu perforație)¹⁷, la Techirghiol împungătoarele sunt de dimensiuni mai mari, frecvent tăiate din metapodii de ovi-caprine, asemănătoare pieselor de acest tip din complexul cultural Boian - Gumelnița¹⁸.

5. Încadrare culturală

Autorii primelor săpături efectuate în punctul Techirghiol – Dealul Minerva au încadrat cu prudență descoperirile eneolitice de aici, sugerând existența a două secvențe cronologice: prima dintr-o fază dezvoltată a culturii – „cu analogii la Cernavodă”, cea de-a doua cu asemănări „în necropola de tip Hamangia de la Mangalia”¹⁹. Ulterior, E. Comșa avea să definească „provizoriu” această etapă cronologică prin „faza Mangalia” – ultima din evoluția culturii²⁰. Pe baza tipologiei ceramicii, P. Hașotti a propus încadrarea descoperirilor din punctul Techirghiol în fazele Hamangia Iib și Hamangia IIIa²¹. Începând cu anul 1974, cercetările întreprinse în așezarea Durankulak *Insula Mare* și în necropola acesteia au permis o mai bună cunoaștere a fazei finale. H. Todorova a stabilit o nouă periodizare: ultima fază (Hamangia IV), contemporană și cu o evoluție similară culturii Sava IV, a numit-o inițial „Varna”²², ulterior faza Techirghiol²³ și în final a revenit la denumirea faza Proto-Varna²⁴.

Descoperirile recente din raza Lacului Techirghiol completează tabloul locuirilor Hamangia IV. Situl din punctul *Techirghiol – Dig II*, identificat în urma cercetărilor de teren, a fost datat 14C 5851 ± 58 cal BP²⁵. Materialul ceramic recoltat din șanțul săpat de Direcția Apelor Române prezintă aceleași elemente noi identificate în punctul *Dealul Minerva - Paloda* și pentru care există cele mai bune analogii în niveluri Hamangia IV din așezările Durankulak *Insula Mare*, Suvorovo *Korjiata*²⁶ și în lotul ceramic de la Mangalia²⁷. Având în vedere

¹⁷ VOINEA & NEAGU 2008, p. 12, fig. 14/1.

¹⁸ VOINEA 1997, p. 73-74.

¹⁹ COMȘA, GALBENU & ARICESCU 1962, p. 171.

²⁰ COMȘA 1977, p. 6.

²¹ HAȘOTTI 1997, p. 26.

²² TODOROVA 1984, p. 41.

²³ TODOROVA 1986, p. 118 – 119.

²⁴ TODOROVA 2011, p. 72.

²⁵ VOINEA, CARAIVAN & FLOREA 2015-2016, p. 157.

²⁶ SLAVCHEV 2004-2005, p. 9-20.

similitudinile dintre cele două situri, situate pe malul stâng al Lacului Techirghiol, considerăm posibilă încadrarea cronologică a gropilor rituale din punctul *Dealul Minerva – Paloda* în intervalul 4800 – 4650 BC. Rămâne ca datele 14C ce vor fi obținute pentru probele date spre analiză să ofere indicii mult mai sigure. Valorificarea vechilor descoperiri din zona Baia Hamangia²⁸, a permis o reevaluare a periodizării inițiale propuse de D. Berciu. Conform ultimelor date 14C, finalul culturii Hamangia - contemporan cu cel al culturii Boian, s-ar plasa în intervalul 4650 – 4600 BC, fapt confirmat și de data 14C de la Techirghiol Dig II.²⁹

Concluzii

Cercetarea preventivă efectuată pe proprietatea *Paloda* din orașul Techirghiol a permis identificarea de noi complexe eneolitice și romane în perimetrul sitului *Dealul Minerva*, după 60 de ani de la primele cercetări efectuate în acest punct. Noile descoperiri confirmă existența unui orizont bogat de locuire Hamangia IV și ilustrează de asemenea o intensă locuire din epoca romană (sec. II-III p.Chr.).

Atât săpăturile de salvare vechi din punctul Techirghiol *Dealul Minerva* cât și cele preventive de mare amploare, efectuate pe proprietatea *Paloda*, în același sit, au dus la descoperirea unui număr impresionant de gropi, variate tipologic și foarte bogate în material arheologic; lor li se adaugă câteva vetre și un cuptor de ars ceramica. Locuințele lipsesc, singurele elemente constructive rezumându-se la bucăți de chirpici și fragmente de pereți, foarte bine arși, descoperite în interiorul unor gropi. Densitatea mare de gropi în suprafața cercetată exclude posibilitatea unui spațiu locuit. Amenajarea și gruparea complexelor, inventarul bogat în vase întregi și în material osteologic – reprezentat în unele gropi de bucranii și oase umane³⁰ - demonstrează destinația specială a spațiului.

Spre deosebire de alte comunități eneolitice din spațiul balcanic, comunitățile Hamangia se individualizează prin depunerea de ofrande, îndeosebi de animale, în gropi rituale³¹. Până în prezent, aceste practici au fost surprinse în mediul funerar, gropile rituale din necropolele Durankulak și Cernavodă³² negășidu-și analogii în alte necropole eneolitice din zonă. Remarcăm faptul că în necropola de la Durankulak, acestea aproape dispar în faza Hamangia IV. Cele 12 gropi rituale Hamangia IV sunt dispuse periferic în raport cu grupul de morminte din această fază, aflându-se în vecinătatea unor morminte Hamangia III, bogate în ofrande de animale. Depunerile modeste din gropile rituale Hamangia IV trădează o schimbare în practicile religioase.

Gropile cu ofrande de animale din situl Techirghiol *Dealul Minerva - Paloda* vin să completeze tabloul acestor schimbări produse la finalul culturii Hamangia. Cele mai multe resturi osteologice provin de la animale domestice (81%) dintre care predominante sunt bovinele (57,5%) și ovi-caprinele (27,1%)³³. Procentul

---

²⁷ VOLSCHI & IRIMIA 1968, p. 45-87.

²⁸ BERCIU 1966.

²⁹ CAROZZA *et alii* 2020, p. 151.

³⁰ VASILE 2021, p. 81-90.

³¹ VOINEA 2010, p. 65-91.

³² BERCIU & MORINTZ 1957, p. 80-92; 1959, p. 99-114.

³³ BĂLĂȘESCU & RADU 2021, p. 43-80.

redus de hemion (7,8%) și cal sălbatic (0,8%) indică o renunțare la tradiția sacrificării equideelor, atestată în complexele Hamangia I – III din necropola de la Durankulak și Cernavodă (*Equus hydruntinus*). În cazul depunerilor de bucranii de la Techirghiol Dealul Minerva - Paloda (C. 21, C. 27A, C. 123A) se observă o pregătire specială; craniile nu a fost depuse întregi, ca în cazul gropii de la Baia - Hamangia³⁴; după decuparea părților frontale, acestea au fost depuse la baza gropii, fiind presărate cu ocră roșu.

Posibil ca în această fază, practica gropilor rituale să se fi mutat din necropolă în afara ei. Folosirea blocurilor de piatră în construcția unor gropi rituale, bogate în ofrande de animale și vase (C. 13, C. 21, C. 27, C. 123, C.124, C.172 etc.) amintește de mormintele și gropile rituale de la Durankulak cu amenajări similare din faza Hamangia IV.

De altfel, în necropola de la Durankulak, diferențele dintre complexele Hamangia I - III și cele Hamangia IV nu se rezumă doar la cantitatea ofrandelor de animale și la amenajarea gropilor. Inventarul deosebit de bogat al complexelor datate în faza Hamangia IV, format din vase elegante (cupe, fructiere cu picior, măsuțe suport, castroane pictate cu grafit sau pictate policrom în nuanțe de alb, roșu și negru), din podoabe (inele, pandantive, brățări de *Spondylus* și *Glycymeris*) și din piese considerate însemne de putere (sceptre de corn, diademe din plăcuțe de *Spondylus*), toate trădează simbioze culturale, nu doar simple schimburi de produse. Apariția bruscă a noilor elemente, fără o etapă de trecere, indică pătrunderea în spațiul vest-pontic a unor comunități cu tradiții diferite. De aceea se pune problema coabitărilor între comunități Hamangia târzie și coloniști veniți din mediile culturale vecine Sava – Marica - Boian. Transformările sunt vizibile atât pe plan tehnologic, prin experimentarea unor procedee noi în producerea ceramicii (angobă superioară, pictură, forme elaborate), prin importarea unor materii prime noi în industria litică (silexul negru, „suport” din mediu Boian – Poljanica), cât și pe plan social, diferențele între indivizi fiind semnificative (marcate prin însemne de putere). Unele piese intrusive pot fi considerate importuri sau imitații reușite. Totuși, modificarea radicală a comportamentului religios precum renunțarea la sacrificii de animale în necropole și prezența lor în gropi rituale din vecinătatea așezărilor, trădează producerea unor transformări profunde de ordin social și religios, fapt ce poate fi explicat și prin practicarea căsătoriilor exogame între comunitățile Hamangia târzie din zona Techirghiol - Durankulak – Varna și comunități Sava, Boian învecinate³⁵.

În viitor, studierea detaliată a inventarului arheologic descoperit în complexele de la Techirghiol Dealul Minerva – Paloda precum și obținerea datelor 14C pentru probele aflate în curs de analiză vor permite o mai bună cunoaștere a fazei Hamangia IV (cercetată puțin în zona litoralului românesc) și, implicit, a simbiozei culturale ce a contribuit la geneza complexului cultural Gumelnița – Karanovo VI.

³⁴ LĂZURCĂ 1980, p. 9.

³⁵ BOYADZIEV 2008, p. 91-92.

BIBLIOGRAFIE

- BĂLĂȘESCU & RADU 2021 – A. Bălășescu, V. Radu, *Fauna de la Techirghiol Dealul Minerva – Paloda. Studiu arheozoologic preliminar*, Pontica 54 (2021), p. 43-80.
- BERCIU 1966 – D. Berciu, *Cultura Hamangia*, Vol. I, , București, 1966.
- BERCIU & MORINTZ 1957 – D. Berciu, S. Morintz, *Șantierul arheologic Cernavodă (reg. Constanța, r. Medgidia)*, MCA 3 (1957), p. 80-92.
- BERCIU & MORINTZ 1959 – D. Berciu, S. Morintz, *Săpăturile de la Cernavodă (r. Medgidia, reg. Constanța)*, MCA 5 (1959), p. 99-114.
- BOYADZIEV 2008 - *Changes of the Burial Rites within the Transition from Hamangia to Varna Culture*, in: *The Varna Eneolithic Necropolis and Problems of Prehistory in Southeast Europe*, Acta Musei Varnaensis 6 (2008), p. 85-94.
- CAROZZA *et alii* 2020 - L. Carozza, C. Micu, A. Bălășescu, S. Ailincăi, A. Burens, O. Gâza, C. Mănăilescu, *Pour une relecture des collections archéologiques néolithiques et chalcolithiques dans la zone de Hamangia-Baia: nouvelles données chronologiques relatives aux recherches conduites par Dumitru Berciu*, CA 27 (2020), p. 141-161.
- COMȘA 1977 – E. Comșa, *Considerații cu privire la unelte de piatră șlefuită din aria de răspândire a culturii Hamangia*, Peuce 6 (1977), p. 5-12.
- COMȘA, GALBENU & ARICESCU 1962 – E. Comșa, D. Galbenu, A. Aricescu, *Săpături arheologice la Techirghiol*, MCA 8 (1962), p. 165-171.
- HAȘOTTI 1997 - P. Hașotti, *Epoca neolitică în Dobrogea*, Constanța, Bibliotheca Tomitana, 1, Constanța, 1997.
- LĂZURCĂ 1980 – E. Lăzurcă, *Raport asupra noilor cercetări arheologice de la Baia (Hamangia)*, jud. Tulcea, Peuce 8 (1980), p. 7-35.
- SLAVCHEV 2004, VI. Slavchev, *The Features of Cultural Development of Modern Southern Dobruđa During the First Half of the 5000 BC (According to the Pottery of the Tell Golemiya Ostrov Near the Village Durankulak)*, în: *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani*, Brăila, 2004, p. 25-34.
- SLAVCHEV 2004-2005 – V. Slavchev, *Monuments of the Final Phase of Cultures Hamangia and Sava on the Territory of Bulgaria*, Pontica 37-38 (2004-2005), p. 9-20.
- SLOBOZIANU 1959 – H. Slobozianu, *Considerații asupra așezărilor antice din jurul lacurilor Techirghiol și Agigea*, MCA 5 (1959), p. 735-752.
- TODOROVA 1979 – H. Todorova, *Eneolit Bolgarii*, Sofia, 1979.
- TODOROVA 1984 – H. Todorova, *Dobrudzha prez praistoricheskata epoha*, in: *Istoriya na Dobrudzha*, vol. II, Sofia, 1984, p. 23-71.
- TODOROVA 1986 – H. Todorova, *Kamerno-mednata epoha v Balgaria*, Sofia, 1986, p. 118-119.
- TODOROVA 2002a – H. Todorova, *Die Sepulkralkeramik aus den Gräbern von Durankulak*, in: H. Todorova (ed.), *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder*, Teil 1 (Textteil), Sofia, 2002, p. 81-116.
- TODOROVA 2002b – H. Todorova (ed.), *Durankulak, Band II. Die Prähistorischen Gräberfelder*, Teil 2, Sofia, 2002.
- VASILE 2021 – G. Vasile, *Resturi scheletice umane neolitice din cultura Hamangia descoperite la Techirghiol Dealul Minerva – Paloda. Analiză antropologică*, Pontica 54 (2021), p. 81-90.
- VOLSCHI & IRIMIA 1968 – W. Volschi, M. Irimia, *Descoperiri arheologice la Mangalia și Limanu aparținând culturii Hamangia*, Pontica 1 (1968), p. 45-87.
- VOINEA 1997 – V. Voinea, *Artifacts made from hard raw material of animal origin*, in: Silvia Marinescu-Bîlcu, George Trohani, Adrian Bălășescu, Dragomir Popovici, Cătălin Bem, Florin Vlad, Valentin Radu, Radian Andreescu, Valentina Voinea, Constantin Haită, Ana-Cezarina Bâlțeanu, Marton Venczel, Eugen Kessler, Erika Gal, Dragoș Moise, Mihai Tomescu *Archaeological researches at Bordușani - Popină (Ialomița county). Preliminary report 1993 – 1994*, CA 10 (1997), p. 72-84.

VOINEA 2005 - V. Voinea, *Ceramica complexului cultural Gumelnița – Karanovo VI. Fazele A1 și A2*, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 2005.

VOINEA 2010 – V. Voinea, *Funeral Rites in the Hamangia Culture: Animal Sacrifices*, Sprawozdania Archeologiczne 62 (2010), p. 65-91.

VOINEA & NEAGU, 2006 - V. Voinea, G. Neagu, *Începutul eneoliticului în Dobrogea: între prejudecăți și certitudini*, Studii de Preistorie 4 (2006), p. 9-34.

VOINEA & NEAGU 2008 – *Archaeological research at Hamangia III settlement from Cheia (2004-2008)*, Pontica 41 (2008), p. 9-34.

VOINEA, CARAIVAN & FLOREA 2015-2016 – V. Voinea, G. Caraivan, M. Florea, *Holocene Landscape Changes and Eneolithic Settlements Dynamics on the Western Black Sea Coast*, Pontica 48-49 (2015-2016), p. 147-176.

LIST OF ILLUSTRATION

Fig. 1 – Techirghiol Dealul Minerva-Paloda, context plan (C. Băjenaru);

Fig. 2– Techirghiol Dealul Minerva-Paloda site localisation based on aerial photograph; Google Earth 2020; 2. Topographic localisation 2008 (C. Băjenaru);

Fig. 3 – Details of C. 13 archaeological complex (photo V. Voinea, M. Lascu);

Fig. 4 – Details of C. 172 archaeological complex (photo V. Voinea);

Fig. 5 – Details of C. 21 archaeological complex (photo V. Voinea, A. Irimia);

Fig. 6 - Details of C. 123 archaeological complex (photoV. Voinea, M. Măiță);

Fig. 7–Details of C. 134 A (1), C. 25 A (2-3) archaeological complexes (photo V. Voinea, M. Lascu);

Fig. 8 – Details of C. 33 archaeological complex (foto V. Voinea, M. Lascu);

Fig. 9 – Details of C. 33 archaeological complex foto V. Voinea, M. Lascu);

Fig. 10 – Hamangia IV pottery (1: H = 11 cm; 2: H= 14, 4 cm ; 3: H = 18,5 cm);

Fig. 11 – Hamangia IV pottery (1: H = 7,6 cm; 2: H = 13,4 cm; 3: H = 17 cm; 4: H = 16 cm);

Fig. 12 – Hamangia IV pottery (1: H = 22,5 cm; 2: H = 14 cm; 3: H = 12 cm; 4: H = 10,5 cm);

Fig. 13 – Hamangia IV pottery (1: H = 9 cm; 2: H = 10,5 cm ; 3: H = 10,5 cm; 4: H = 9,8 cm; 5: H = 9, 5 cm; 6: H= 15,7 cm);

Fig. 14 – Hamangia IV pottery (1: H = 15, 2 cm; 2: H = 40 cm);

Fig. 15 – Silex blades;

Fig. 16 - „Axe-hammer” (1), chisel (2), axe type *calapod* (3), fishing weight (4);

Fig. 17 – Bone (1) and corn (2) points;

Fig. 18 – Cylindrical bead made from bone (1), arrow point (2), perforated turtle shell (3), axe – *sceptre* made form horn (4, 5);

Fig. 19 –Pottery decorated with impressions;

Fig. 20 – Polychrome pottery painted after firing.

1

2

**Fig. 2 – Localizare pe imagine satelitară Google Earth 2020 (1);
Localizare topografică pe suport ortofotoplan 2008 (2) (C. Băjenaru).**

1

2

Fig. 3 – Complexul C. 13 (foto V. Voinea, M. Lascu).

1

2

3

Fig. 4 – Complexul C. 172 (foto V. Voinea).

1

2

Fig. 5 – Complexul C. 21 (foto V. Voinea, A. Irimia).

1

2

3

Fig. 6 - Complexul C. 123 A (foto V. Voinea, M. Măiță).

1

2

3

Fig. 7 – Complexele: C. 134 A (1), C. 25A (2-3) (foto V. Voinea, M. Lascu).

1

2

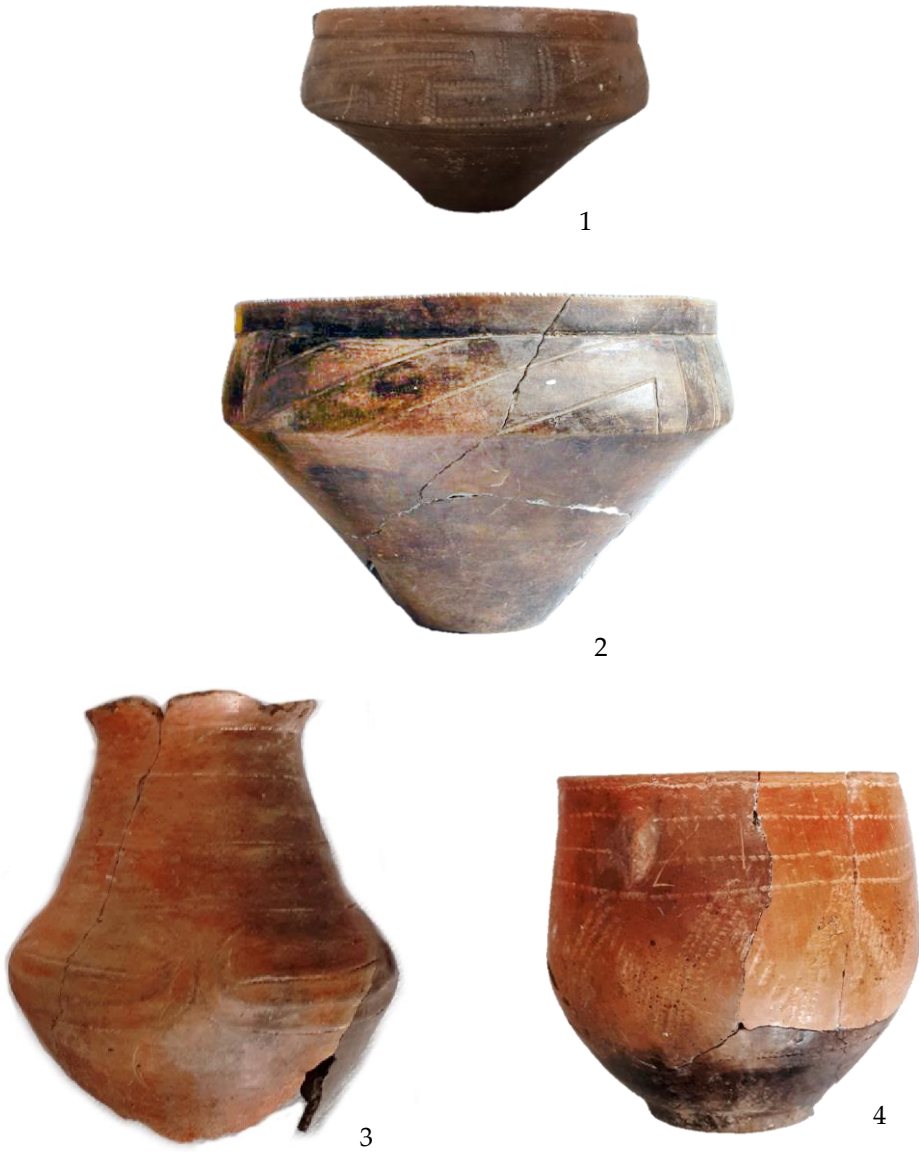
Fig. 8 – Complexul C. 33 (foto V. Voinea, M. Lascu).

Fig. 9 – Complexul C. 85 (foto V. Voinea, M. Lascu).

Fig. 10 – Ceramica Hamangia IV (1: H = 11 cm; 2: H = 14, 4 cm ; 3: H = 18,5).

Fig. 11– Ceramica Hamangia IV
(1: H = 7,6 cm; 2: H = 13,4 cm; 3: H = 17 cm; 4: H = 16 cm).

1

2

3

4

Fig. 12 – Ceramica Hamangia IV
(1: H = 22,5 cm; 2: H = 14 cm; 3: H = 12 cm; 4: H = 10,5 cm).

Fig. 13 – Ceramica Hamangia IV
(1: H = 9 cm; 2: H = 10,5 cm ; 3: H = 10,5 cm; 4: H = 9,8 cm; 5: H = 9, 5 cm; 6: H = 15,7 cm).

Fig. 14 – Ceramica Hamangia IV (1: H = 15, 2 cm; 2: H = 40 cm).

Fig. 15 – Piese de silex.

Fig. 16 – Piese de piatră: „ciocan” (1), dălțiță (2), topor – *calapod* (3), greutate (4).

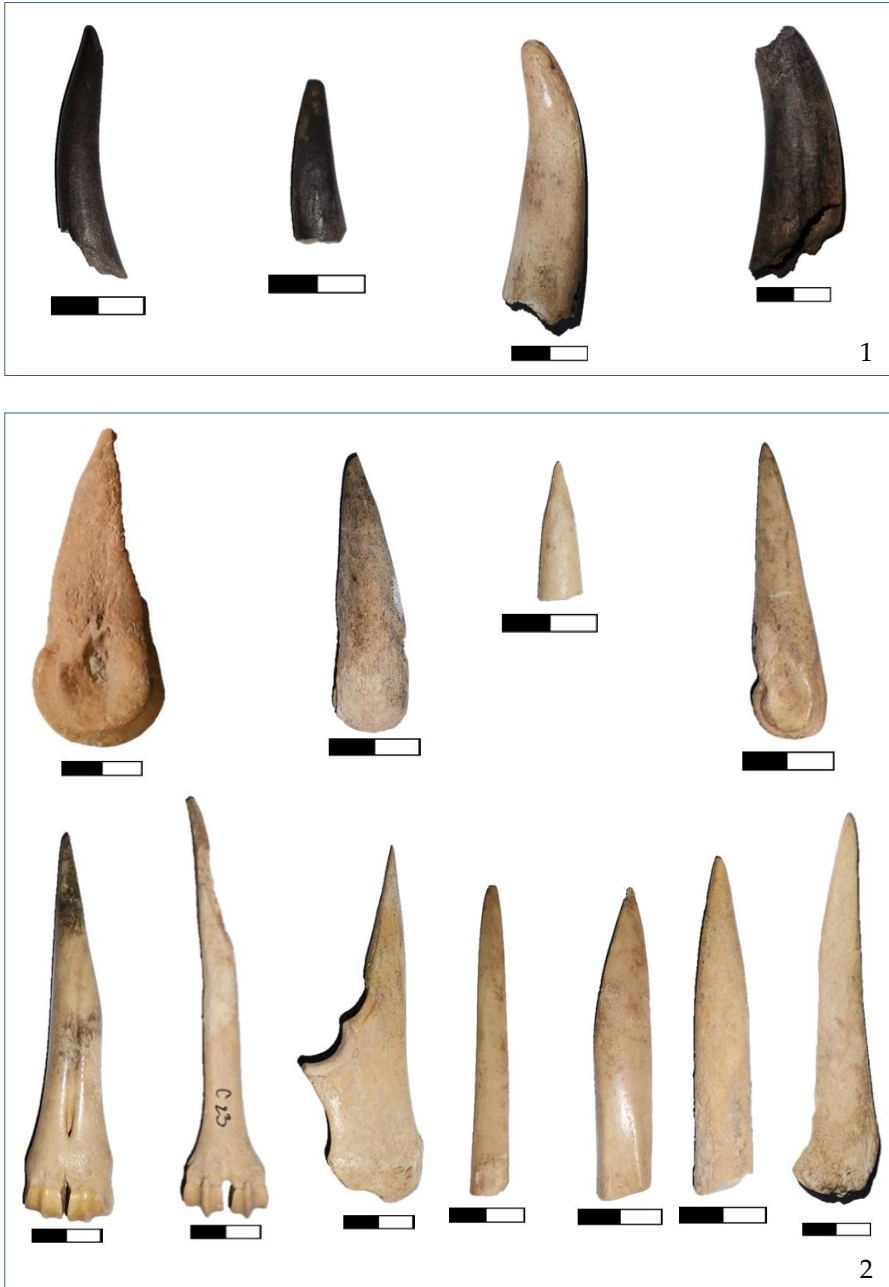

Fig. 17 – Vârfuri de os (2) și corn (1).

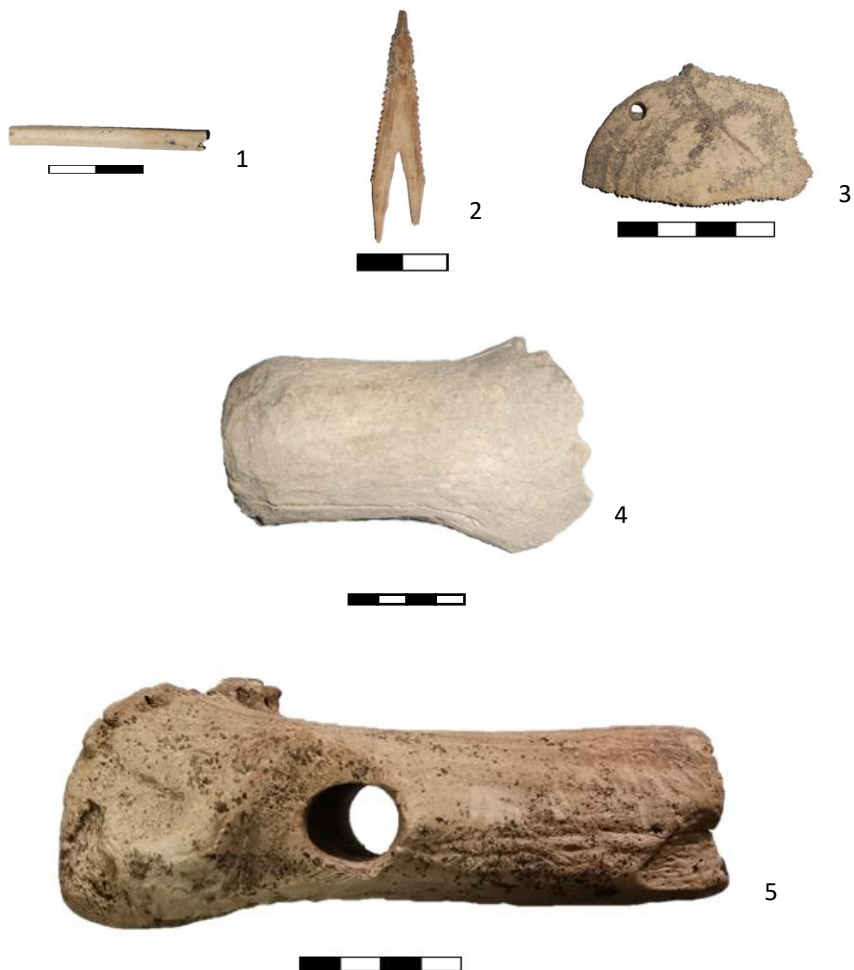

Fig. 18 – Mârgea cilindrică de os (1), vârf de săgeată (2), carapace de broască țestoasă perforată (3), topoare *sceptre* de corn (4,5).

1

2

3

Fig. 19 – Ceramică decorată cu impresiuni.

Fig. 20 – Ceramică decorată cu pictură „crudă”.